

מכון הדר

MECHON HADAR

אלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאומרו: איסור השבת עבד אל אדוניו

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@hadar.org

פרשת כי תצא, תשע"ז

בפרשתנו ישנו חוק על עבדות שמלמד ביקורת על התופעה, מלמד שגם עבד איננו רכוש, ומלמד שמערכות יחסים מגדירות את המתרחש בין בני אדם ולא את מהותם.

מבין ההלכות הרבות בפרשתנו, נמצאת גם הלכה הנוגעת לדיני עבדים:

דברים כג, ט"ז – י"ז

לֹא־תִסְגִּיר עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָיו אֲשֶׁר־נִצַּל אֵלָיו מֵעַם אֲדֹנָיו: עִמָּךְ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בְּמִקְוֶם אֲשֶׁר־יִבְחָר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּטוֹב לֹו לֹא תוֹנֶנּוּ:

התורה מכירה בעבדות כתופעה חוקית וכשרה, היא מנחה כיצד צריכים אדונים לנהוג בעבדיהם ואינה אוסרת על התופעה (ראו למשל שמות כ"א). לכן, בתוך עולם שבו עבדות היא תופעה מוכרת ומקובלת, מפתיע לגלות צו שאוסר על השבת סדר זה על כנו, בבחינת "לֹא־תִסְגִּיר עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָיו". ואכן, בפסוקים שקראנו יש ממד הנוגד את הצדק הישר והפשוט של המערכת עצמה. הפסוקים מעוררים חוסר נוחות, שכן העבד מוגדר בהם על פי יחסו "אל אדוניו", כלומר אין כאן ערעור על עצם קשר העבדות שבין העבד לאדוניו, ובכל זאת ישנה הוראה שלא להשיבו חזרה למערכת יחסים זו. על הפתעה זו ועל הסתירה הפנימית שהיא מעוררת אני מבקשת לעמוד.

הפסוקים מתייחסים לכאורה למצב שבו ברח עבד מאדוניו והגיע לאדם אחר, אדם שהוא נמנעו של הפסוק. בנסיבות אלו נמצאים בפסוקים שני צווים – האחד 'עשה' והשני 'לא תעשה'. מצוות ה'לא תעשה' היא שלא להסגיר את העבד אל אדוניו. על אף שאולי יש בפסיביות המשתמעת מצו זה יצירת חוסר צדק כלפי אדוניו של העבד, הרי שנמנעו של הפסוק נדרש שלא להגיב, במובן מסוים הוא נדרש להתעלם. המילה 'ינצל' שבפסוק איננה ברורה לגמרי; ייתכן שהיא מורה כי יש בבריחה ממד של הצלה, ואולי היא גם רומזת כי חוסר ההסגרה משמעותה שימורה של ההצלה הזאת.

מצוות ה'עשה' היא האופן שבו יש לאפשר לעבד הנמלט חיים אחרי בריחתו: ראשית כחלק וכשווה בחברה: 'עמך בקרבך'. שנית, בחופשיות: 'במקום אשר יבחר' (ומתבקשת כאן ההשוואה בין העבד לבין האלוהים, אשר שניהם זוכים לקיום 'במקום אשר יבחר'¹, ושלישית, בטוב ומבלי שאחרים מנצלים את חולשותו: 'לא תוננו').

המסורת הפרשנית מרחיבה ומדייקת את גבולות מצוות ה'עשה':

ספרי דברים פרשת כי תצא, פסקה רנט

'בקרבך', ולא בספר. 'במקום אשר יבחר', במקום שפרנסתו יוצאה. 'באחד שעריך', ... כשהוא אומר 'באחד שעריך' שלא יהא גולה מעיר לעיר. 'בטוב לו', מנוה הרע לנוה היפה. 'לא תוננו', זו הונית דברים.

בקריאה התנאית מפורט האופן שבו יש לקבל את העבד הבורח, והחיים שיש חובה לאפשר לו לנהל: יש לקבל אותו באופן שלא יחיה לבד או בשולי היישוב, יש לאפשר לו חיים במקום קבוע, שבו ימצא פרנסה ושיהיה טוב מהמקום שממנו ברח, ולא לנצל את חולשותיו. פרשנות זו מרחיבה את הנאמר בפסוק עצמו ומדייקת אותו.

הרחבה זו מותירה בעינה את התהייה שהצו עצמו מעלה. כיצד, מתוך תפיסה המכשירה עבדות, ניתן

¹ הביטוי מופיע במקרא רק בספר דברים, עשר פעמים בהקשר בחירתו של האלוהים במקומו הוא ופעם אחת, זו שלפניו, בהקשרו של העבד.

להבין את האיסור להשבת העבד לאדוניו?

סילוק חוסר הנוחות

בפירוש למצוות ה'לא תעשה' שבפסוק, 'לא תסגיר עבד אל אדניו', ישנו צמצום בקריאה הפרשנית התנאית אל מקרים מסוימים בלבד, למעשה ישנה הבנה אחרת של הנסיבות המתוארות בפסוק, נסיבות אשר לאורן האיסור להסגיר את העבד מובן:

ספרי דברים פרשת כי תצא, פסקה רנט

'לא תסגיר עבד אל אדניו', מיכן אמרו המוכר עבדו לגוים או לחוצה לארץ יצא בן חורים....

המדרש מציע פרשנות שלפיה לא מדובר בעבד בורח, שנמלט מאדוניו, אלא בכזה שנמכר מאדון אחד למשנהו, שמועבר בעסקה כלכלית מנסיבות עבדות מסוימות אל נסיבות עבדות בעלות אופי אחר. ייתכן שמדובר בעבד שאדוניו היהודי מוכר אותו לגוי, 'המוכר עבדו לגוים', או לחילופין מדובר בעבד שאדוניו מתגורר בארץ ישראל, והוא, מוכר אותו לאדון שמקום מגוריו הוא חוץ לארץ.

הפסוק סובל את קריאות הללו, מכיוון שהוא אכן אינו מדבר במוצהר על בריחה—זו נרמזת בלבד באמצעות המילה 'תסגיר'. וכך, בעוד שניתן להבין את הפסוק ככזה שעוסק בכל עבד שבורח מכל נסיבות שהן, הרי שבמדרש אנו מוצאים צמצום משמעותי של ההלכה.

במדרש הספרי עולה אפשרות פרשנית נוספת, שלפיה העבד אכן בורח, אולם הוא בורח מנסיבות של עבודה זרה אל 'מחנה שכינה', ומתוך כך מובן איסור הסגרתו:

ספרי דברים פרשת כי תצא, פסקה רנט

דבר אחר— 'לא תסגיר עבד אל אדניו', בגוי שניצל מעבודה זרה הכתוב מדבר

שוב, לפנינו צמצום המקרה הנידון בפסוק באמצעות הגדרת נסיבותיו.

אם כן, כל הקריאות התנאיות שבחנו מצמצמות את הפסוק למקרים שבהם העבד הועבר מנסיבות מסוימות, הנתפסות כחיוביות, לנסיבות אחרות, הנתפסות כנראה כשליליות. איסור ההסגרה מתפרש כנובע מתוך נסיבות אלו. יתירה מזו, הפרשנות התנאית מציעה פירוש למילה 'ינצל', ומסבירה באיזה אופן ישנה הצלה של העבד. היא גם מציעה הסבר לדרישה שלא להתערב לטובת אדונו של העבד, הסבר הנובע מערכיה של המערכת עצמה: חיים בארץ ישראל וחיים תחת כנפי שכינה.

כך, בעזרת צמצום גבולות הפסוק, נפתרת הסתירה הפנימית שזיהינו בראשית הדברים.

שמיעת חוסר הנוחות

כיוון פרשני אחר ניתן להציע דווקא באמצעות שימורו של חוסר הנחת העולה מתוך הפסוקים והתייחסות אליו. במקום לטשטש את הסתירה ולחפש לה פתרונות, ננסה להאזין לקולות העולים מבין השורות.

ונציע שלוש האזנות שונות:

ראשית, אני מבקשת להציע כי הפסוק בפרשתנו מצד אחד מתקיים בתוך מרחב שבה עבדות נידונה כמותרת, ומצד שני, בד בבד מבטא רגשות מעורבים בנוגע לתופעת העבדות, מבטא תפיסות מורכבות אודותיה וביקורת. לפנינו תופעה בה באמצעות הפסוק מתבקשים קוראיו לחדד את הרגשות המעורבים הללו כדי לעורר אצלם מחשבה מחודשת בסוגיית העבדות.

ייתכן עוד, והפסוקים משקפים תפיסה שלפיה בני אדם אינם רכוש, גם אם הם עבדים. חיזוק לסברה הזאת אפשר למצוא גם בלשון הפסוקים, המשתמשים בפועל "להסגיר" ולא בפועל "להשיב" שבו משתמשים בהקשרים של רכוש גם בפרשתנו שלנו.

ושלישית, מתוך הבנה כזאת של הפסוקים, מתבהר באופן חדש צמד המילים "מעם אדוניו". ייתכן שהפסוק מבקש להציע שמערכת יחסים בין עבד ואדון אינה מגדירה את העבד באופן מהותי. הוא עבד רק כאשר הוא נמצא בחזקת "אדוניו", ואילו בנסיבות אחרות ובהקשרם של מערכות יחסים אחרות הוא אינו מוגדר ככזה, אלא כאדם חופשי. ואולי כך במערכות יחסים בכלל – הן מגדירות את טיב הקשר שבין השותפים בקשר ולא את מהותם של בני האדם מעורבים בו בכלל.

ומחשבה עם סיום:

פסוקים אלו מעידים על תופעה שיש לקחת בחשבון בעת קריאה והקשבה לפסוקי המקרא: לעיתים חותרים הפסוקים תחת הנחות היסוד שלהם עצמם. כך מוצגת תורה מפתיעה ומבלבלת, מורכבת ורבת פנים – כזו שמאתגרת את הקורא בכל הזדמנות ובכל דור ודור. זוהי תורה שתובעת מקוראיה הקשבה ורגישות, וחיפוש מתמיד אחר המשמעויות הנסתרות גם אלו שבין המילים והשורות.